

Hans- Ebbing:

Til spørsmålet om arbeidskraftens varekarakter

Problemet

Et av de springende punktene i diskusjonen om Sovjetunionens karakter, er spørsmålet om arbeidskraften er en vare, - om lønnsarbeid er den dominerende formen for arbeid. Begrepet lønnsarbeid, slik vi kjenner det fra Marx' kritikk av den borgerlige økonomi er vanligvis pr. definisjon kapitalistiske lønnsarbeid: arbeid som byttes mot kapital; arbeid som inngår i et kapitalistisk kretsløp. Hvis vi hevder at arbeiderklassen i SU er en lønnsarbeiderklasse er det derfor ikke vanskelig rent "kapitallogisk" å bevise at da må SU være kapitalistisk: basert i *merverdi*-produksjon. Av begrepet lønnsarbeid kan alle kapitalens vesentlige bestemmelser utledes.

Nå har det imidlertid ennå ikke lykkes noen å påvise empirisk eksistens av et kapitalistisk *kretsløp* i SU. Det er noe av dette som gjør spørsmålet om SU så "forvirrende": På den ene side eksisterer det, i alle fall tilsynelatende, lønnsarbeid. Altså "burde" det være kapitalisme. På den andre side eksisterer det ingen kapitalistisk kretsløpsbevegelse. Om SU er kapitalistisk eller ikke, blir dermed overlatt til den enkelte "teoretikers" politisk-apologetiske standpunkt å avgjøre.

Tilhengerne av påstanden om at SU er kapitalistisk kan derfor inndeles i to hovedkategorier. Den ene er "kapitallogikerne". Disse er tilfreds når de rent logisk har bevist SU's karakter. Om dette beviset stemmer med virkeligheten, er av underordnet betydning så lenge kapitallogikeren har vist at han behersker utledningsforholdene mellom de sentrale begrepene i *Das Kapital*.

Den andre varianten er mer rik på teoretiske selvmotsigelser. Det ene året får vi vite at varekategoriens utbredelse ikke har noen betydning for å avgjøre om SU er kapitalistisk eller ei.

(Se Røde Fane (AKP) nr. 4/74 s.23). Året etterpå legges det svært så stor vekt på å bevise varekategoriens utbredelse. (Se Materialisten, (AKP) nr. 3/75 s.18ff.) I 1974 var Sovjetøkonomien totalt behersket av det "statsmonopolistiske" sjiktets eiendom og kontroll over alle produksjonsmidlene. Fabrikkdirrektørene "hadde makt bare i den grad de fulgte sentralledelsens linje". Herskersjiktet "kan blant annet ikke gjeninnføre de individuelle eiendomsformene som fins i den vestlige kapitalismen uten at det ville by på enorme problemer." (sic!) (Røde Fane 4/74, s.39). Med andre ord: de statlig sentralistiske produksjonsforholdene er ikke bare juridiske formaliteter, men uttrykker et reelt produksjonsforhold. Dette innebærer at det ikke kunne være noen markedskonkurranses i forholdet mellom bedriftene (i 1974), med andre ord at kapitalismen slik *Marx* har beskrevet den, med konkurransen og "de mange kapitaler", var opphevet, iflg. Røde Fane. I 1975 har man innsett denne kjedelige feilen. Nå dreier det seg plutselig om å bevise eksistensen av en kapitalisme med "mange kapitaler", med konkurranse og alt annet tilbehør. (Materialisten nr. 3/75, s.15ff.)

Den teoretiske redningsplanken var en iakttakelse som ingen kan benekte: arbeiderne i SU får lønn for sitt arbeid, de synes å utgjøre en lønnsarbeiderklasse. Følgelig skulle det være produksjon for merverdi og profitt, kapital osv.. Men da også arbeiderklassen i *Kina* og *Albania* får lønn på tilsvarende vis, så oppstår det umiddelbart et problem med hvorledes man skal bortforklare "kapitalismen" i disse landene. Løsningen er enkel: I *Kina* (o.l.) er lønnsystemet bare "formelt", mens det i SU er "reelt" (Se Sigurd Allern i Materialismen nr. 3/75 s. 19). Hva som er forskjellen mellom et "formelt" og et "reelt" lønnsarbeiderforhold, når arbeiderne i disse landene i stor grad er avhengig av å bruke lønningene til kjøp av livsmidler (*konsumvarer*) for å *reprodusere seg som sosial klasse*, er en partihemmelighet, som det ikke er undt oss andre å få vite. Vi får bare ta til etterretning at i *Kina* (i motsetning til i SU) gjenspeiler lønnskategorien ingen sosio-økonomisk realitet. Den må snarere betraktes som en gigantisk sosial "fiksjon", en "på-likksom-lønnskategori".

Denne tenkemåten er grunnet i en borgerlig forståelse av penge- og varekategoriene som rent instrumentelle "ting" som ikke konstitueres på basis av gitte sosiale forhold (arbeidsdeling, privatarbeid). En slik "forståelse" kan så mye lettere tilpasses apologetiske hensyn da den nettopp tilslører de sosiale forhold som ikke "passer" i apologien. Lønnsbegrepet reduseres til en viljemessig definisjonssak (begreps-desisjonisme), som er marxismen fremmed.

Den teoretiske hengemyr som enkelte her har havnet i, henger naturligvis sammen med det objektive forhold at SU ikke demonstrerer noen sosialistisk karakter så klart at det feier all

tvil til side, men oppviser mange trekk som verken kan bestemmes som sosialistiske eller som kapitalistiske. I overgangen fra kapitalisme til sosialisme, eller i et samfunn som befinner seg i et overgangsstadium mens de sosialistiske utviklingstendensene har stagnert og er på retur, utvikles ikke nye produksjonsforhold og dermed nye sosioøkonomiske kategorier over natten, men bare gjennom en lengre sosial omformingsprosess. Sosialistiske produksjonsforhold, dvs. avskaffelsen av alt lønnsarbeid og all vareproduksjon, oppstår ikke i og med proklamasjonen av "proletariatets diktatur". Lønnskategorien vil først endre sin karakter i takt med avviklingen og nedbrytingen av lønnsarbeiderforholdet. Problemet blir da å bestemme *hva slags* lønnsarbeid vi har med å gjøre i mellomtiden. Det er klart at siden det begrepet om lønnsarbeid som vi har, er utviklet utelukkende på grunnlag av en analyse av den kapitalistiske produksjonsmåte, så kan vi ikke lenger bruke *dette* begrepet til å gripe de konkrete overgangsformer for lønnsarbeid. Likevel kan det være nyttig å gi en framstilling av de viktigste trekkene ved kapitalistisk lønnsarbeid for å sammenligne det med den sovjetiske formen og slik sirkle inn bruddene mellom kapitalistisk og sovjetisk lønnsarbeid.

De åpenbare problemene med å bestemme karakteren av arbeidet i SU som lønnsarbeid har fått bl.a. *Hillel Ticktin* til å benekte at det egentlig er lønnsarbeid vi har med å gjøre. (Se artikkelen annet sted i *Vardøger*). Også en slik posisjon er utilfredsstillende, fordi den ikke drøfter *hva slags* økonomisk kategori lønningene i SU er. Lønningenes "realitet" kan ikke ganske enkelt benektes. Dette er det mest uklare punktet i Ticktins ellers så viktige artikkel.

I følge Ticktin skjer ikke utbyttingen i form av merverdiproduksjon, men i form av en "tvang". Det er riktig at den tvang og de utenomøkonomiske midler som holder hele systemet sammen og bestemmer utbyttingsformen, ikke er av samme slag som den tvang den frie lønnsarbeider er underlagt: tvangen (eller friheten) til å selge arbeidskraften er under kapitalismen en tvang som formidles av markedsmekanismen alene som igjen bare uttrykker selve produksjonsforholdet mellom arbeid og kapital. "Tvangen" til arbeid i SU formidles snarere av et omfattende byråkratiske apparat - som inneholder alt fra KGB til lokale fagforeningskontorer der arbeiderne selv har en ikke uvesentlig innflytelse etterhvert. (Se J.M. Chauvier's artikkel i dette nr. av *Vardøger*.) Men denne byråkratiske, utenomøkonomiske tvangen som gjennomsyrer produksjonen på alle plan, utelukker ikke nødvendigvis at lønnskategorien gjenspeiler en sosial realitet: at arbeidskraft fremdeles er noe som kjøpes og selges. For å bestemme arbeidskraftens varekarakter nærmere, dens begrensninger og modifikasjoner i SU, blir det derfor nødvendig først å gå litt nærmere inn på hvilken funksjon lønns-

kategorien - som prisen på arbeidskraft - har (eller riktigere: *ikke* har) i reproduksjonen av produksjonen som helhet. Deretter skal jeg kort gå inn på noen av de strukturelle forhold som synes å opprettholde arbeidskraftens varekarakter.

Lønnskategorien i reproduksjonen

Med Marx deler vi den kapitalistiske produksjonen inn i to hovedsektorer: produksjonen av produksjonsmidler (sektor I) og produksjonen av livsmidler, konsumvarer (sektor II).

For enkelthets skyld betrakter vi alle kapitalistene i hver av sektorene under ett slik at vi ser bort fra internt kjøp og salg mellom kapitalistene i hver sektor. Vi ser altså bort fra at kapitalistene i sektor I på grunn av den interne arbeidsdeling, kjøper produksjonsmidler av hverandre. Likeledes ser vi bort fra at kapitalistene i sektor II kjøper konsumvarer av hverandre. Vi er bare interessert i å betrakte byttet mellom de to sektorene innbyrdes og hvilken rolle markedet for arbeidskraft har i dette.

Det eneste sektor I må kjøpe utenfor seg er arbeidskraft og konsumvarer til kapitalistene i sektor I. Produksjonsmidlene produserer de selv. Sektor II må på sin side også kjøpe arbeidskraft og dessuten produksjonsmidler av sektor I. Konsumvarer for eget forbruk produserer de selv.

For den lønnen arbeiderne i sektor I får betalt av kapitalistene i sektor I kjøper de konsumvarer av sektor II. På dette viset realiserer sektor II verdien av de konsumvarene den har produsert. Via lønnsutbetalingene i sektor I tilflyter det *pengekapital* til kapitalistene i sektor II. For disse pengene (og for de pengene som kapitalistene i sektor I kjøper konsumvarer av sektor II direkte til privat forbruk for), kjøper så konsumvareprodusentene i sin tur produksjonsmidler av sektor I. Pengene er nå tilbake i utgangspunktet. Med andre ord: for de pengene som sektor II får gjennom salget av konsumvarer til arbeiderne og kapitalistene i sektor I, må kapitalistene i sektor II kjøpe produksjonsmidler av sektor I. Dermed realiserer sektor I verdien av de produksjonsmidlene som ikke forbrukes innenfor sektor I.

De pengene som kapitalistene i sektor II bruker til å kjøpe arbeidskraft for, bruker arbeiderne på sin side til å kjøpe konsumvarer for. Disse pengene forblir altså innenfor sektor II, flyter altså ikke mellom sektorene og vi kan derfor se bort fra dem her.

Vi ser av dette at sektor II kjøper produksjonsmidler av sektor I for de pengene som sektor I opprinnelig har brukt på kjøp av arbeidskraft og konsumvarer til kapitalistene i sektor I. Tenker vi oss at hele merverdien i sektor I og II går til privat

konsum, dvs. at vi ikke har akkumulasjon men "enkel reproduksjon," så får vi følgende bytteforhold mellom de to sektorene. *Verdien* av produksjonsmidlene i sektor II tilsvarende *verdien* av arbeidskraften (=verdien av arbeidernes konsumvarer) og av merverdien (=verdien av kapitalistenes uproduktive private konsum) i sektor I. Ut fra dette satte Marx opp følgende bytteforhold mellom de to sektorer: $I(v+m) = IIc$, der v = verdien av arbeidskraft, m = merverdien, c = verdien av produksjonsmidlene. Oppsummert: For de pengeinntektene som sektor II realiserer ved salg av konsumvarer til arbeiderne og kapitalistene i sektor I, må sektor II kjøpe produksjonsmidler av sektor I, der som produksjonen skal fortsette. Dermed får sektor I selv pengeinntekter som den på ny kan kjøpe arbeidskraft og konsumvarer for, osv.

Denne sterkt forenklete framstillingen av bytteprosessen mellom de to sektorene er tilstrekkelig til å få fram en viss grunnstruktur. For kapitalen i begge sektorene gjelder at de må gjennomløpe sine kretsløp dersom de skal kunne reproducere seg. Det vil si: de må realisere verdien av deres varekapital i form av penger slik at de på nytt kan kjøpe arbeidskraft og produksjonsmidler og holde produksjonen gående. De gjennomløper altså metamorfosen penger - vare - penger, ($p - v - p'$) der p' står for en pengesum tilsvarende innsatskapitalen p , pluss et tillegg, merverdien). Kapitalistene opptrer først som pengebesittere, etter produksjonen som varebesittere, og etter salget av varene som pengebesittere på nytt.

Arbeiderne derimot besitter penger først etter at de har solgt sin arbeidskraft for en viss lønn, som de så kjøper konsumvarer for. Sirkulasjonsformen til verdien av arbeidskraften er derfor: vare (arbeidskraft) - penger (lønn) - vare (konsumvarer), $v - p - v$. I kapitalistenes hender er pengene (her: lønninger) *kapital*, dvs. de fungerer som middel til utbytting (produksjon av merverdi). Pengenes funksjon som kapital springer altså ut av selve produksjonsforholdet: I kraft av arbeidsdelingen og privateiendommen til produksjonsmidlene opptrer kapitalistene som kjøpere av arbeidskraft og produksjonsmidler. I utgangspunktet har de eiendomsmonopol til penger og produksjonsmidler som fornyes gjennom kjøp av nye produksjonsmidler. I arbeiderens hender derimot kan ikke pengene (lønnen - prisen på varen arbeidskraft) fungere som tilegnelse av produksjonsmidler, men går til reproduksjon en av hans egen arbeidskraft. Pengene kan følgelig ikke brukes som middel til å tilegne seg *andres* arbeid, slik som for kapitalisten. Følgelig er ikke pengene kapital - sett fra arbeiderens standpunkt, men utelukkende et tilegnelsesmiddel av nødvendige livsmidler. Resultatet av dette er at lønnen opptrer samtidig som to sosio-økonomiske kategorier: som penger som avler *mer* penger, og som penger som *ikke* avler mer

penger: penger som kapital og penger som penger.

Vi ser av dette at lønnens funksjon som penger, som byttmiddel for arbeideren, også er et strategisk formidlingsledd i byttet mellom de to hovedsektorene i en kapitalistisk økonomi. Den er nødvendig for at byttet mellom de to sektorer skal fungere, og dermed for at det kapitalistiske kretsløp i det hele tatt skal komme i gang. Vi ser videre av dette at de kapitalistiske produksjonsforhold ikke *uttømmende* kan bestemmes som det *umiddelbare* forholdet mellom arbeid og kapital. Dette forholdet kan bare reproduseres via byttet mellom de to sektorene. Produksjonsforholdene som totalitet er enheten av de umiddelbare produksjonsforhold og reproduksjonsforhold. Dette innebærer at de kapitalistiske produksjonsforhold også må bestemmes som et forhold mellom "de mange kapitaler". Forholdet mellom de mange kapitaler kan bare framstå som *konkurransen*. Marx i *Grundrisse* (Berlin 1953, s.317):

"Begrepsmessig er konkurransen intet annet enn *kapitalens indre natur*, dens vesentlige bestemmelse som framstår og realiserer seg som de mange kapitalenes vekselvirkning på hverandre, den indre tendens som ytre nødvendighet. Kapital eksisterer og kan bare eksistere som mange kapitaler og deres selvbestemmelse framtrer derfor som deres innbyrdes vekselvirkning." Og: "Da verdien er kapitalens grunnlag, da kapitalen bare eksisterer gjennom byttet mot en tilsvarende verdi (Gegenwert), støter den seg nødvendigvis bort fra seg selv. En *universalkapital*, som ikke forholder seg overfor fremmede kapitaler som den bytter med - og fra et slikt standpunkt står den bare overfor lønnsarbeidet eller seg selv - er derfor en *uting* (Unding). At kapitalene støter seg bort fra hverandre ligger alt i det at kapitalen er realisert bytteverdi." (samme s.324).

En kapitalisme med bare én kapitalist er altså en umulighet, en "uting", hvis vi skal holde oss til Marx.

Vi er fullstendig enige med maoistene i at "herskersjiktet", dvs. de sentrale politiske og økonomiske maktinstansene i Sovjetunionen, ikke kan "gjeninnføre de individuelle eiendomsformene som fins i den vestlige kapitalismen uten at det ville by på enorme problemer." Med "vestlig kapitalisme" kan ikke forstås noe annet enn den kapitalisme som Marx analyserte: kapitalismen med de mange kapitaler. Med "enorme problemer" kan det videre ikke forstås noe annet enn en sosial revolusjon - en omveltning av produksjonsforholdene. Da vi på vår side ikke har registrert noen slik revolusjon i SU mellom f.eks. 1965 og 1975 - da den økonomiske reformperioden ble innledet - er vi ennå tilhenger av påstanden om at de statlig-sentraliserte eiendomsforholdene ikke bare er formaliteter, men står for reelle produksjonsforhold.

Dette innebærer at én og samme sosio-økonomiske (og politiske) instans, staten, eier og kontrollerer produksjonsmidlene i begge industrisektorene. Fordelingen av produksjonsmidler fra produksjonsmiddelindustri til livsmiddelindustri følger visse plandirektiver. Det betyr at arbeidsdelingen mellom de enkelte foretakene i produksjonen som helhet ikke er basert i noen privat form for eiendom - verken formelt eller reelt.

Følgelig er det ikke mulig å hevde at produksjonsmidlene er varer, og følgelig heller ikke at de kan være kapital. *Og det betyr at fordelingen av produksjonsmidlene fra sektor I til sektor II ikke formidles av lønnskategorien.* Byttet mellom de to sektorene blir altså ikke formidlet gjennom de to sirkulasjonsformenes gjensidige innfletting i hverandre: $p - v - p'$ og $v - p - v$. Sirkulasjonsformen $p - v - p'$ forekommer ikke, har ingen sosio-økonomisk realitet. Pengene i SU fungerer altså ikke som kapital, men bare som penger. (For en nærmere diskusjon av dette se artikkelen min *Plan, Pris og "Profitt"*, *Häftan för Kritiska Studier*, nr.4/75).

Siden lønningene ikke fungerer som formidling av byttet mellom de to sektorene i SU, betyr dette at vi strengt tatt ikke kan operere med et teoretisk begrep om to økonomiske sektorer, slik som for den kapitalistiske produksjonsmåte. Den sektorielle inndeling kan utelukkende bestemmes ut fra produktenes bruksverdi (naturalform), ikke også ut fra et privat produksjonsforhold som betinger et *reelt bytte* mellom de to sektorer. Derfor er det helt irrelevant å hevde at også under sosialismen gjelder den grunnleggende formel for samfunnets reproduksjon, nemlig at $I(v+m) = IIc$. Kategorien v (lønnen som kapital), m (merverdi) og c (produksjonsmidlene som kapital) opptrer ikke. Men nettopp denne formel gikk for god fisk i SU fra Lenins tid og fram til denne dag. (Se f.eks. *Politisk økonomi*, *Lærebok*, Oslo 1955, s.533. Etter Moskva-utgaven av 1954, i sin tid godkjent av Stalin).

Vi vet at under kapitalismen vil kapitalens organiske sammensetning som en historisk hovedtendens stige, dvs. at den konstante kapitalens (c) andel av totalkapitalen vil øke i forhold til den variable (v). Gjennom den kapitalistiske akkumulasjonsprosessen vil derfor produksjonen av produksjonsmidler øke i omfang i forhold til produksjonen av konsumvarer, med andre ord at sektor I vil øke hurtigere enn sektor II. Empirisk er dette også tilfelle da vi vet at produksjonsmiddelsektoren i alle de høyt utviklede kapitalistiske land står for den langt største delen av bruttonasjonalproduktet. Denne tendens til "sektor I's primat" over sektor II er en lovmessighet som setter seg spontant gjennom i kraft av verdiloven og den kapitalistiske konkurransen: Konkurransen genererer en akkumulasjon av merverdien i nye materielle, arbeidsbesparende produktivkrefter i form av nytt pro-

duksjonsutstyr. Dette betyr tilsvarende at mengden av arbeidskraft som er nødvendig, blir redusert i forhold til mengden av produksjonsmidler, både i verdimessig og i fysisk henseende. Den økende arbeidsproduktiviteten betinger i sin tur (som hovedtendens) en økning i forbruket av råstoffer og energi, noe som igjen bidrar til en ytterligere økning av c i forhold til v .

Nå hevder læreboka i sosialismens politiske økonomi fra 1954 at forrangen til sektor I også gjelder under sosialismen. Dette er utlagt som en "økonomisk lov" (s.531). Slik sett kan læreboka brukes som en høyeste ideologisk legitimasjon for "nødvendigheten" av å holde levestandarden til arbeiderklassen nede. Dermed legitimeres en *allmenn knapphet* på konsumvarer. Knappheten på konsumvarer i SU er da også *absolutt* - og ikke betinget av lønningenes andel av totalproduktet som under kapitalismen.

Under kapitalistisk produksjon kan ikke knappheten på konsumvarer forklares ved at arbeidsproduktiviteten er for lav, slik som den i det minste delvis kan i SU, men snarere fordi den er for høy. Dette tilsynelatende paradoks følger av den indre motsetning i den kapitalistiske produksjon: at alle forsøk på å motvirke profitt-ratefallet ved å holde lønningene i sjakk og ved å høyne arbeidsproduktiviteten og den relative merverdiproduksjon gjennom økende akkumulasjon av konstant kapital i forhold til variabel (arbeidskraft), til slutt må føre til en relativ innsnevring av konsumvaremarkedet. Lønnsandelen blir mindre i forhold til totalproduktet. Sektor I vokser hurtigere enn sektor II, som en følge av stigende organisk sammensetning. Den sterkere økningen i akkumulasjonen for sektor I *framtrer* derfor som "overproduksjon" av konsumvarer i sektor II.

I SU derimot hvor akkumulasjonen ikke er akkumulasjon av kapital, men av bruksverdier, vil en "overakkumulasjon" i "sektor I" skje på bekostning av de materielle ressurser (bruksverdier) som ellers kunne vært satt inn i "sektor II" i form av nye produktivkrefter og arbeidskraft. "Overakkumulasjon" av produksjonsressurser for "sektor I" vil derfor ledsages av *underproduksjon* av konsumvarer. Den "overflod" som sporadisk har forekommet på enkelte konsumvarer i SU, skyldes da heller ikke manglende relativ kjøpekraft i arbeiderklassen, men at kvaliteten på produktene har vært så dårlig at arbeiderne ikke vil kjøpe dem.

At tungindustrien måtte vokse på bekostning av konsumvareindustrien, var bolsjevikene smertelig klar over alt i 20-årene. Dette var betinget av den *generelt* lave arbeidsproduktiviteten slik at tungindustrien (som bl.a. produserer våpen) ikke kunne vokse hurtig nok ved "egne krefter". Da denne ble gitt prioritet (bl. a. av strategiske grunner), måtte veksten i levestandarden foregå seinere, ja enda til med tilbakegang i 30-årene. Når "sektor I" økte, kunne det derfor fortone seg som en "økonomisk lov" at

"sektor II" måtte stagnere.

Hva læreboke ellers måtte mene med "økonomisk lov", kan vi bare gjette oss til. Ifølge den offisielle ideologi var jo sosialismen forlengst innført i 1954 og følgelig skulle verdilovens blinde skaltning og valting være satt ut av kraft. Hva vi vet, er at "sektor I's primat" over "sektor II" ikke formidles gjennom et system av byråkratiske plandirektiver, som det alltid har ligget en politisk-strategisk vurdering bak fra sentralinstansenes side, og som overvåkes ved hjelp av det hemmelige politi på alle nivåer i produksjonen, effektueres gjennom kommandoforholdene i partiet, fagbevegelsen og sovjetinstitusjonene.

Denne absolutte knapphet på konsumvarer undergraver da også lønnens evne som tilegnelseskategori i arbeiderens reproduksjon - uten at dette kan utlegges som "inflasjon", da prisene på konsumvarer kan være konstante over lenger tid. Det er ikke prisene som er for høye eller lønningene som er for lave, men varene som er for få. Om prisene settes ned eller lønningene stiger, får ikke dermed arbeidstakeren flere konsumvarer mellom hendene. Dette viser i all korthet at "planøkonomien" i sin reproduksjon langt på veg er uavhengig av i hvilken grad pengene, som utgjør lønningene, kastes inn igjen i vare-penge-sirkulasjonen. (For en nærmere drøfting av de sosiale forhold som betinger "sektor I",s primat over "sektor II" i SU, se artikkelen til Kuron og Modzelewski i *Vardøger* nr. 5/72).

På dette grunnlag kan vi foreløpig konkludere at lønnen i SU ikke har den samme funksjonen i reproduksjonsprosessen som i den kapitalistiske produksjonsmåte. Arbeidskraftens varekarakter er derfor ikke den samme, arbeidsmarkedet er ikke et kapitalistisk arbeidsmarked. Vårt neste spørsmål blir derfor: reflekterer lønningen i SU et lønnsarbeiderforhold i det hele tatt? Ticktin svarer nei på dette spørsmålet. Etter min mening er dette en teoretisk "kapitulasjon" overfor den nødvendige arbeidshypotese at i et overgangssamfunn - også av den stagnerende karakteren som SU er - må arbeidskraftens kategorielle bestemmelse være underlagt en reell omformings- og modifikasjonsprosess, tilsvarende utviklingsnivået i overgangsprosessen som helhet.

Momenter til drøftingen av lønnskategoriens "realitet"

Selv om en del marxistiske teoretikere har benektet arbeidskraftens varekarakter i SU (og i Kina), har vi ennå til gode å møte de som benekter at livsmidlene i disse landene for en stor del fremdeles er varer. Ingen har altså benektet at det ennå fins et *utstrakt konsumvaremarked* i disse landene. Dermed er betingelsene for en teoretisk selvmotsigelse tilrettelagt av følgende grunn:

Vår eneste teoretiske forutsetning er at vareanalysen i *Kapitalens* første avsnitt (kap.1 - 3) i all hovedsak er riktig. Vi behøver altså ikke ennå å forutsette eksplikasjonen av kapitalbegrepet i *Kapitalens* etterfølgende kapitler. - Da vet vi at varekategorien er basert i en samfunnsmessig arbeidsdeling mellom privatprodusenter. Et produkt er en vare bare for såvidt som den på denne basis inngår i et bytte med andre varer. Videre vet vi at pengene selv er varer av en spesiell karakter. Pengevarens funksjon er at den fungerer som *verdimål* og *pris-målestokk* for andre varer. I bytteprosessen mellom varene fungerer ikke pengene som *gjenstand* for byttet, men som *byttmiddel* som "formidler" mellom varene. De fungerer ikke selv umiddelbart som varer. (Det gjør de bare i valutahandel.) De fungerer som sirkulasjonsmiddel. *I sirkulasjonen av varer og penger må det altså forekomme minst to forskjellige varer i tillegg til pengene.*

Tar vi så utgangspunkt i det som alle synes å være enige om, nemlig at livsmidlene i SU (og Kina) i vesentlig grad er varer, kan vi spørre: Hvilken er den andre slags vare som konsumvarene korresponderer med? Hva *slags penger* er det konsumvarene kjøpes med? De kjøpes av samfunnets samlede lønninger. Hvilken er den varen som på omvegen om lønningene byttes mot konsumvarene? I en samfunnsmessig sammenheng kan ikke dette være noe annet enn samfunnets arbeidskraft.

I virkeligheten blir da også arbeidskraften reproduisert gjennom forbruket av de livsmidler som arbeiderne må kjøpe for lønningene, selv om arbeidskraften i SU i en ikke uvesentlig grad reproduseres gjennom en administrativ fordeling av boliger, barnehager, ferier og reiser utenfor noe marked, hvilket kommer til uttrykk gjennom de nærmest symbolske prisene på f.eks. husvære. En del av disse reproduksjonsbetingelsene blir fordelt gjennom bl.a. fagbevegelsens virksomhet, og her har, som Chauvier viser i sin artikkel i dette nr. av *Vardøger*, arbeiderne selv en ikke ubetydelig innflytelse. I dette ligger det et sosialistisk element: spiren til en sosial reproduksjonsmekanisme som overflødiggjør lønnsarbeiderforholdet. Men ennå er mat og klær vesentlig varer. Det at en relativt stor del av livsmidlene samtidig fordeles utenfor markedsmekanismene, "samfunnsmessig", er en av grunnene til at en så stor andel som ca. 60% av lønningene brukes til mat, etter som lønningene stort sett bare kan brukes til mat, klær og etterhvert husholdningsutstyr (TV, møbler, vaskemaskiner osv.)

Vi kan altså slå fast at lønnen må fungere som en reell tilegnelseskategori i arbeidskraftens reproduksjon. Den reflekterer et reelt tilegnelsesforhold av konsumvarer og arbeidskraft. Lønningene "gjenspeiler" et sosio-økonomisk forhold og kan derfor ikke betraktes rent instrumentelt som en "skyggepris" på arbeids-

kraften uten at denne behøvde å ha noen varekarakter.

I fordelingen av produktene mellom foretakene derimot, fungerer ikke pengene som et reelt tilegnelsesmiddel da denne fordelingen skjer etter et visst system av plandirektiver. Selv om pengene har en regnskapsmessig funksjon i foretakenes regnskaper og reflekterer foretakenes produktivitet, differansen mellom "input" og "out-put" målt i penger, så er ikke det enkelte foretaket avhengig av noen verdirealiseringssprosess, dvs. et reelt salg av produktene, for på ny å kunne skaffe seg de materielle produksjonsbetingelsene.

Har foretaket først oppfylt sin produksjonsmålsetting, er det opp til de statlige "handelsorganisasjonene" å forestå den videre distribusjon. Disse organisasjonene eies av den samme økonomiske instans som eier produksjonsmidlene. Foretakets oppgave er i det alt vesentlige løst når produksjonsresultatet foreligger i fysisk form. (Se: *Plan, Pris og "Profitt"* i Häftan för Kritiska Studier, 4/75). For en kapitalistisk bedrift derimot er det først på dette punktet i kapitalens kretsløp at det "virkelig" gjelder: fins det et marked for varekapitalen? Den enkelte kapital må bære så vel fruktene som konsekvensene av om et slikt marked fins eller ikke. Ja eller nei kan bety liv eller død for enkelt-kapitalene.

Så lenge samfunnets arbeidskraft i vesentlig grad reproduseres via en markeds mekanisme, er konsumvarene og arbeidskraften vareløst korrelater til hverandre. Markedene for arbeidskraft og for konsumvarer "korresponderer" nødvendig med hverandre. De reflekterer to sider ved det samme produksjonsforhold.¹

Rent abstrakt kan vi nok forestille oss en økonomi bestående utelukkende av selvstendige vareprodusenter som ikke kjøper fremmed arbeidskraft. I et slikt system av arbeidsdeling og vareproduksjon uten *varen* arbeidskraft, kan vi tenke oss eksistensen av et "nødvendig" konsumvaremarked som ikke korresponderer med et arbeidsmarked.

Men en slik mulighet forsøkt omplassert i virkeligheten er en ren, småborgerlig utopi: vareproduksjon og småeiendom uten utbytting - småborgerlig sosialisme. Historisk vet vi at den lille vareproduksjon utviklet seg sammen med kapitalismen, dvs. i "symbiose" med framveksten av en lønnsarbeiderklasse som bare kunne reprodusere seg gjennom en markeds mekanisme, et konsumvaremarked som småprodusentene i større omfang kunne produsere *for*.

Fremdeles er den enkle vareproduksjon et ikke uvesentlig element i den sovjetiske produksjonen. Helt fra begynnelsen av 30-tallet stammer en stor del av melkeprodukter, kjøtt og grønnsaker fra kolkhosbøndernes private jordlapper, - produkter som de legalt alltid har kunnet selge i de lokale markedene. (Fra

ca. 60% i 1930-årene til ca. 30% omkr. 1970). Gjennom denne mekanisme reproduseres penge- og vareforholdet i økonomien som helhet, om enn ikke på kapitalistisk basis. En tilsvarende funksjon kommer til uttrykk gjennom de illegale markeder, - hvis omfang ingen egentlig kjenner, men som alle vet florerer. Og det gjelder nettopp illegale transaksjoner med konsumvarer, til dels også "lettere" produksjonsmidler, håndverktøy o.l. produsert i tilknytning til kolkhosene (kollektivbrukene). "Spontant" forekommer det også illegale transaksjoner mellom foretakene som viser at systemet av arbeidsdeling innfor den industrielle sektor ikke har opphevet muligheten for en "rekonstituering" av en allmenn vareproduksjon, dvs. kapitalisme.

At arbeidsmarkedet ikke kan være "fritt", dvs. kapitalistisk, framgår bl.a. av at arbeiderne ikke kan oppsies uten at det skaffes nytt arbeid til dem. Dette betyr konkret at det enkelte foretak ikke kan "spille" mot et fritt arbeidsmarked, dvs. drive gjennom rasjonalisering uten hensyn til arbeidernes skjebne når de er oppsagt. Omvendt betyr dette at foretakenes forpliktelser overfor arbeiderne hemmer utviklingen av arbeidsbesparende teknologi og rasjonaliseringssystemer, og er en av hovedgrunnene til den gjennomgående lave arbeidsproduktiviteten. Dette medfører som også Ticktin peker på, en stor "underbeskjeftigelse" i fabrikkene - dvs. at det er ansatt langt flere arbeidere enn nødvendig. Denne formen for "lediggang" har ingen ting med skjult arbeidsløshet å gjøre, slik vi kjenner den.

Arbeiderne er vel klar over statens forpliktelser m.h.t. å skaffe dem arbeid. Denne sosiale trygghet har på den andre side avlet holdninger og innstillinger til arbeidet som *byråkratiet* oppfatter som "uansvarlig" og søker å treffe byråkratiske tiltak mot. Problemet med "arbeidsdisiplinen" har alltid opptatt byråkratiet. Et tilsvarende problem har kapitalen ikke - unntatt i helt spesielle tilfelle. Noen fri bevegelighet for arbeidskraften fins altså ikke, - verken for foretakslederne eller for arbeiderne.

En av de viktigste grunnene til at Sovjetøkonomien nå er inne i en ny reformperiode som innebærer en ny form for sentralisering - sammenslutning av de ca. 50 000 industriforetakene til 5000 - er nettopp at det innenfor disse nye gigantene vil være lettere å organisere omplassering og opprettelse av nye arbeidsplasser for arbeidere som på et sted blir "rasjonalisert" bort. Det er videre betegnende for hele økonomiens karakter at disse reformene, som ble annonsert i 1973, gjennomføres på rent administrativt vis etter vedtak i høyere organer. Det dreier seg altså ikke om en *sosial ekspropriasjonsprosess* av små enheter til fordel for store, - slik som de store kapitalister eksproprierer de mindre og svakere gjennom kapitalens konsentrasjons- og sentralisasjonsbevegelser. Eiendomsforholdene forblir som før.

Endelig fastsettes prisen på varen arbeidskraft av de samme instanser som fastlegger prisene på konsumvarene og er ansvarlige for framstillingen av disse. Lønnskamp forekommer *offisielt* ikke - . Men gjennom fagbevegelsens voksende styrke, etter 1956 og den relative høyning av levestandarden, har uten tvil arbeiderklassens kampkraft blitt større enn under Stalin. Spontane, ukontrollerte arbeiderkamper, som regel med utgangspunkt i konkrete lønnskrav og krav om sosiale forbedringer, forekommer nå hyppigere enn tidligere, noe bl.a. M. Holubenko har dokumentert i *Critique* nr.4 1975. Dette viser at det er i ferd med å vokse fram et kampforhold om prisen på varen arbeidskraft som i stalintiden ble nedkjempet i langt større grad enn i dag. Denne relative styrking av arbeiderklassens posisjoner har da våre hjemlige nystalinister typisk nok tatt som "bevis" for at kapitalismen er gjeninnført i SU! Men i det store og hele er lønningene bestemt gjennom et byråkratisk-korporativt system som gjør den åpne lønnskamp til unntakene.

Alt i alt må dette innebære at arbeidsmarkedet ikke kan være et kapitalistisk arbeidsmarked. Og et *sosialistisk* arbeidsmarked, et *sosialistisk* lønnsarbeid, er som vi vet, en selvmotsigelse.

Konkluderende perspektiver.

Byttet mellom arbeidskraft og penger (lønn) foregår mellom to sosiale instanser, arbeiderklassen og staten. Staten er ikke bare et organisatorisk apparat, men også *basis* for økonomisk makt som er identisk med statsbyråkratiets økonomiske makt. Statsbyråkratiet som helhet utøver ikke makt på vegne av andre enn seg selv, slik som et borgerlig statsbyråkrati utøver makt på vegne av kapitalistklassen. Det sovjetiske statsbyråkratiet er derfor også en *sosial* instans.

Den indre lagdeling i statsbyråkratiet, oppdelingen av produksjonsapparatet i flere administrative underenheter modifiserer dette, men endrer ikke det vesentlige. Kjøperen av arbeidskraft er tilsvarende inndelt i flere "underinstanser" (foretak) Men alle retningslinjene for kjøp av arbeidskraft er fastlagt av de sentrale instanser, i et korporativt system med fagbevegelsens høyere organer.

Utbyggingen av arbeiderklassen er altså basert i at arbeidskraften er en vare. Men merproduktet tilfaller ikke byråkratiet som realisert merverdi (pengekapital), men foreligger til byråkratiet disposisjon umiddelbart i sin naturalform: som bruksverdier. Og som *bruksverdier* blir de også fordelt.

Produksjonen lider av en generelt lav arbeidsproduktivitet sammenliknet med de høyt industrialiserte land i vest. Etter erfaringene fra Øst-Tyskland i 1953, Ungarn og Polen 1956, Tsjekkoslovakia 1968 og Polen 1970 har statsbyråkratiet fått *historisk*

erfaringer med at dersom ikke levestandarden i arbeiderklassen øker relativt raskt, vil liknende tilstander kunne inntreffe i det "sosialistiske fedrelandet". Økningen kan raskest skje med en økende import av høyt utviklet teknologi og konsumvarer fra det kapitalistiske verdensmarked. Den sterke økningen i handelen med de høyt industrialiserte kapitalistiske land er ikke betinget av sovjetøkonomiens behov for nye markeder, men av dens egen relative underutvikling og de sosiale og politiske konsekvenser av denne. Å høyne arbeidsproduktiviteten ved å innføre et fritt arbeidsmarked som tillot dannelsen av en reservearmé av arbeidskraft, vil ikke bli tolerert av arbeiderklassen. Det ville dessuten rive opp hele strukturen i produksjonen og dermed undergrave statsbyråkratiet eksistensgrunnlag. Derfor er det intet annet alternativ enn å øke handelen med verdensmarkedet for å skaffe seg "hard valuta" og kreditter for hjemkjøp av nye produktivkrefter. I og for seg er dette ikke noe nytt i SU's historie. Utviklingen av produktivkreftene har alltid i vesentlig grad vært avhengig av å importere disse fra de kapitalistiske land. Sammenliknet med kapitalistiske land har SU alltid vært "strukturelt underutviklet", noe da også Lenin understreket, men som apologetene senere alltid har forsøkt å bortforklare. Strukturen i SU's handel med det kapitalistiske verdensmarked er derfor den samme som for alle andre *relativt* "underutviklede" land: eksport av råvarer og halvfabrikata, import av teknologi og know how. Dette er ettertrykkelig dokumentert av A.C. Sutton: *Western Technology And Soviet Economic Development*, 3 bind, Stanford 1968, 71, 73).

SU's lave arbeidsproduktivitet gjør det paradoksalt nok vanskelig å vende tilbake til kapitalismen. Industriproduksjonen vil falle totalt gjennom i konkurransen på det kapitalistiske verdensmarked med amerikansk, vest-europeisk og japansk kapital. Dette vet Bresjnev bedre enn noen, og gir statsbyråkratiet gode grunner for ikke å *ville* "vende tilbake til kapitalismen". Om SU blir integrert i det kapitalistiske verdensmarked, så vil det skje som et land som blir gjenstand for kapitalimport, dvs. gjenstand for imperialismen, og ikke selv som en imperialistisk ekspansiv makt. Verken statsbyråkratiet eller arbeiderklassen har derfor interesse av å vende tilbake til kapitalismen. Og her ligger det uten tvil et grunnlag for i det minste en taktisk allianse mellom Bresjnev og arbeiderklassen.

Men samtidig synes arbeiderklassens posisjoner i dag å være sterkere faglig-politisk, kulturelt og sosialt enn noen gang siden begynnelsen av 30-årene. Den utstrakte terror som stalinismen utøvde for å disiplinere arbeiderklassen i "byggingen av sosialismen", vil ikke arbeiderklassen tolerere på nytt - uten under en krigsmobilisering. Betingelsene for en sosialistisk offensiv er derfor bedre i dag enn i 1930. Utviklingstendensen med en forsiktig åpning for markedsmekanismer og økt

utenrikshandel behøver ikke å bety en automatisk svekkelse av arbeiderklassens posisjoner. Snarere er det et uttrykk for at den - i et historisk perspektiv - er på sig framover. Om det var opp til statsbyråkratiet *alene* ville det ikke åpnet for disse mekanismene. Det har forlengst sikret seg sine materielle interesser overfor arbeiderklassen. Men det har egentlig ikke noe valg. Det er på defensiven.

Hvor dette vil ende, er derfor avhengig av to hovedfaktorer: den politisk-organisatoriske utviklingen i den sovjetiske arbeiderklasse og den internasjonale klassekamp. Dersom denne utvikles slik at statsbyråkratiets posisjoner i mindre grad blir truet av ytre fiender, vil det kunne strekke seg lenger i å imøtekomme arbeiderklassens krav. Så lenge disse kravene bare er økonomiske og ikke for mye politisert, har statsbyråkratiet i og for seg ingen interesse av å ikke imøtekomme dem. De må bare ikke gå så langt at de svekker statsbyråkratiets internasjonale stilling eller setter igang en intern politisk utviklingsdynamikk som beveger arbeiderklassen nedenfra. Jo sterkere SU står som stat internasjonalt, desto lettere vil situasjonen trolig bli for arbeiderklassen i SU på kort sikt. Helt fram til denne dag har SU imidlertid alltid følt seg truet og har selv vært forsiktig med utenrikspolitiske eventyr.

Men den dagen arbeiderklassen i SU stiller spørsmål om maktforholdene og forlanger disse endret i overensstemmelse med intensjonene i Oktoberrevolusjonen, vil byråkratiet under alle omstendigheter sette seg imot. Om arbeiderklassen vil vinne *den* drakampen vil - liksom i 1917 - være avhengig av hvorledes arbeiderklassen i Vest-Europa forholder seg. De internasjonale perspektivene er i dag like aktuelle som i 1917.

Note:

- 1) Den eneste formen for konsumvaremarked som ikke korresponderer med arbeidskraftsvaren på dette viset, er markedet for luksusvarer. Historisk sett er da også dette et marked som ble utviklet lenge før det fantes noe allminnelig konsumvaremarked. Konsumet av luksusvarene går da heller ikke inn i arbeidskraftens reproduksjon. Å hevde at det ikke eksisterer et arbeidskraftsmarked i SU og Kina og samtidig hevde at det fins et utbredt konsumvaremarked, er i virkeligheten det samme som å si at de varer de sovjetiske og kinesiske arbeiderne kjøper, ikke kan være noe annet enn luksusvarer, produkter unødvendige i deres sosiale reproduksjon. En slik posisjon er ganske riktig absurd.